

Лекція 5. Абстракціонізм.

Абстракціонізм (від лат. *abstractus* — віддалений) — один із провідних напрямів мистецтва авангардизму та поставангардизму у 20 ст. Загальна особливість абстракціонізму — принципова відстороненість від зображення чи відтворення явищ і предметів зовнішнього світу (звідси друга назва абстракціонізму — «безпредметне мистецтво»). Абстрактний твір виступає як об'єкт внутрішньої суб'єктивної живописно-пластичної реальності.

Увага художника-абстракціоніста зосереджується не на враженнях, які він одержує ззовні, а на внутрішніх відчуттях. Митець пильно прислуховується до ритмів власного життя, які він сприймає та усвідомлює з надзвичайною тонкістю, чіткістю і в ще небаченій різноманітності виявів.

У творчості художників-абстракціоністів можна простежити дві стадії. Перша пов'язана зі спонтанним вибухом внутрішньої духовної експресії та надзвичайним відчуттям емоційного й символічного змісту кольорів. Друга, «ритмічна», приводить митців-абстракціоністів до суворої організації цілісних пластичних форм на ґрунті різних форм симетрії, асиметрії та періодичності розміщення матеріалу. Початковий етап розвитку абстракціонізму спирався на традиції символізму та модерну європейського мистецтва кін. 19 — поч. 20 ст. Абстракціонізм знайшов своє яскраве відображення в композиціях 1910 та теоретико-поетичних працях В. Кандинського («Про духовне в мистецтві»; 1911) — одного із засновників експресіоністичного напрямку в мистецтві Німеччини, України. В галузі теорії абстракціонізму в Харкові й Києві 1910–1920 працював Ф. Шміт. Теоретичні та художні погляди майстрів абстракціонізму формувалися під впливом німецьких філософів А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, «філософії життя» французького мислителя А. Бергсона, ідей німецького композитора Р. Вагнера та теософських концепцій, пов'язаних із синтезом європейського філософського містицизму, буддизму та брахманізму.

Розвиток абстракціонізму в 1910–1920-і

Перші абстрактні полотна, так звані ліричні абстракції, В. Кандинського, на думку самого автора, передають драматичне звучання душі, пробуджуючи у глядача нові, витонченіші почуття, які ще не мають визначення у повсякденній мові. Вертикальні, горизонтальні, хвилясті лінії, кольорові плями мають свій символічний зміст. Для творчості В. Кандинського характерна спроба поєднати барвистість російського народного мистецтва з враженнями від музичних пошуків композиторів О. Скрябіна, І. Стравінського (Росія), А. Шенберга (Австрія).

Серед групи експресіоністів інший багатоасоціативний напрям абстракціонізму репрезентують роботи швейцарського художника П. Клеє. У Франції перші спроби у галузі абстракціонізму пов'язані з творчістю С. Делоне-Терк (народилася в Україні), яка 1911–1912 створила абстрактні кольорові аплікації за мотивами українського народного мистецтва. Відштовхуючись від аналітичного кубізму, Р. Делоне і С. Делоне-Терк 1912–1914 створили «симультанні композиції», розраховані на одночасне сприймання кольорових сполучень. До цього напрямку належать і більш геометризовані абстрактні твори чеського художника Ф. Купки. Дальша трансформація концепцій кубізму

та футуризму приводить до пошуків абстрактних форм і українськими митцями, які працювали в Парижі та Києві (О. Архипенко, О. Екстер, О. Богомазов, І. Кавалерідзе та ін.). 1913 виникає теорія «самодостатньої» живописної форми — «лучизм», творцем якої був російський художник М. Ларіонов.

Михайло Ларіонов. Червоно-синій лучизм, 1913

На початку 20 ст., напередодні Першої світової війни, створюються соціальні та психологічні передумови розвитку геометричної абстракції. Її вихідним пунктом була концепція кубізму, яка трактувала пріоритет форм над почуттям, прагнула до науково обґрунтованого впорядкування живописно-пластичної матерії. Один з перших творів геометричної абстракції — «Чорний квадрат на білому тлі» (1913) К. Малевича. Митець вважав його тією межею («нуль форм»), за якою починається нове мистецтво «динамічного супрематизму», що втілює принцип «економії енергетичних сил». До цього періоду належать абстрактні просторові композиції з поєднанням різних матеріалів («контррельєфи») В. Татліна. Творцем найбільш узагальненої концепції геометричної абстракції, так званого «неопластицизму» був голландський живописець П. Мондріан, який прагнув реалізувати свої художні погляди не тільки в мистецтві, але й у нових агітаційних формах суспільного життя. П. Мондріан входив до групи «Де Стейл» (заснував 1917 архітектор і художник Т. ван Дусбург), діяльність якої відображена у практиці архітектурно-художнього об'єднання «Баухауз» (Німеччина) і помітно вплинула на розвиток світової архітектури та промислових форм мистецтва.

В Україні в перші післяреволюційні роки абстрактні форми мистецтва широко використовували у практиці агітаційно-масового мистецтва (Н. Альтман у Петрограді; О. Богомазов, О. Екстер у Києві; Л. Лисицький (Ел Лисицький) у Вітебську). Вплив різних напрямів абстракціонізму помітний у багатьох галузях мистецтва колишнього СРСР у 1920-х, що пов'язано із загальним перетворенням умов життя та побуту народу, із застосуванням нових, простих та конструктивних форм мистецтва, що стимулювало творчу уяву людини. Теоретичні засади нового мистецтва відображено у діяльності Інституту художньої культури у Москві й Петрограді, деклараціях

«Утвердження нового» К. Малевича, «Проект утвердження нового» його учня Л. Лисицького, «Реалістичний маніфест» Н. Певзнера і Н. Габо, в переході на рейки виробничого мистецтва багатьох лівих «безпредметників» — В. Татліна, О. Родченка, А. Попової, О. Розанової, В. Степанової та ін. Ідеї нової архітектури абстрактних форм було втілено у проекті та моделі пам'ятника 3-му Інтернаціоналу В. Татліна (1919–1920) та просторових композиціях (макетах-«архітектонках») К. Малевича, які мали значний вплив на творчість радянських архітекторів-конструктивістів 1920-х.

Абстракціонізм в Україні. "Нова генерація"

Подібний процес відбувався у 1920 — на поч. 1930-х в Україні. Журнал українського авангардизму «Нова генерація» (за редакцією М. Семенка) 1927–1930 пропагував творчість О. Архипенка, В. Татліна, О. Родченка, Л. Мохой-Надя («Баухауз»), К. Малевича, який публікував у ньому свої основні теоретичні праці. В оформленні журналу брав участь А. Петрицький, який у власній багатогранній творчості (живопис, сценографія, книжкова та журнальна графіка) вдало використовував основні принципи та прийоми абстрактного мистецтва. Пошуки нових виразних можливостей абстракціонізму є характерними для «поеземалярства» М. Семенка. Художні принципи абстракціонізму в 1920-х — на поч. 1930-х застосовували і майстри української сценографії В. Меллер, О. Хвостенко-Хвостов, Б. Косарев.

Одним із найзначніших явищ у розвитку абстракціонізму в Україні була творчість харківського митця В. Єрмілова — кубофутуриста, зачинателя конструктивізму та промислового дизайну в Україні. Прихильник геометричної абстракції, він застосовував пластичні принципи в агітаційних формах мистецтва, архітектурі, рекламі та книжковому оформленні. Незважаючи на вкрай несприятливі умови розвитку абстракціонізму в радянському мистецтві після 1932, В. Єрмілов був одним з тих майстрів, які залишалися вірними своїм художнім концепціям і створювали абстрактні композиції ще в кін. 1950 — на поч. 1960-х.

Розвиток абстракціонізму після Другої світової війни

У світовому мистецтві 1920-х абстракціонізм впливає на інший напрями художнього авангарду — дадаїзм, сюрреалізм, а після Другої світової війни переживає нове піднесення, охоплюючи не тільки країни Західної Європи та Америки, а й Японію, Австралію. Проте нові напрями абстрактного мистецтва, які поєднуються з прийомами сюрреалізму, кінетизму, оп-арту та ін., вже не мають таких тотальних претензій на перетворення життя людини, як теорії П. Мондріана чи К. Малевича. У Франції в 1940-х виступають майстри геометричної «ліричної абстракції» (її відгалуження — «психічна імпровізація», або ташизм) та «абстрактної каліграфії». Художники США претендують на пріоритет у створенні течії «абстрактного експресіонізму», який включає прийоми «живопису дії» й поширюється у багатьох країнах Європи. Але сучасним течіям абстрактного мистецтва бракує нових художніх ідей, що призводить до деякої стагнації стилю та виникнення «абстрактного академізму».

Абстракціонізм в СРСР 1950–1970-х років. «Друга культура»

У мистецтві колишнього СРСР 1950–1970-х розвиток абстракціонізму пов'язаний із так званою «другою культурою», яка не мала офіційного

визнання до середини 1980-х. До цього часу можна говорити тільки про поодинокі осередки чи окремих майстрів абстрактного живопису та пластики, чії твори не з'являлися на виставках в СРСР або були зовсім невідомі.

В Україні в кін. 1950 — на поч. 1960-х у галузі абстрактного мистецтва працюють поодинокі художники, які здебільшого поєднують свої індивідуальні пошуки з працею в монументальному мистецтві, дизайні, плакаті чи мистецтвознавстві. Серед них — ужгородський живописець і графік П. Бедзир, київський монументаліст В. Ламах, графік Г. Гавриленко, дизайнер і живописець А. Суммар.

Дальший розвиток абстрактного мистецтва в Україні припадає на 2-гу пол. 1970-х — 1-шу пол. 1990-х і пов'язаний з тенденціями поставангардизму. В цей час виступають зі своїми абстрактними картинами О. Дубовик, О. Петренко, О. Бабак, М. Кривенко та ін., з'являються осередки абстракціонізму, наприклад, в Одесі (В. Сазонов, О. Стовбур, В. Маринюк, В. Цюпко та ін.).